

Athari za Mazingira Asilia ya Mtunzi katika Ukiukaji wa Kaida za Uhalisia kama Kipengele cha Uhalisiamazingaombwe katika Riwaya za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi

Charles N. Maggati¹, Richard Wafula² na Miriam Osore²

¹ Chuo Kikuu cha Elimu Mkwawa

² Chuo Kikuu cha Kenyatta

Ikisiri

Makala haya yanachunguza jinsi ukiukaji wa kaida za uhasilia kama kipengele cha uhalisiamazingaombwe unavyojitokeza katika riwaya za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi. Riwaya zilizoteuliwa ni *Kusadikika* (1951) na *Adili na Nduguze* (1952) za Shaaban Robert pamoja na *Nagona* (1990) na *Mzingile* (1991) za Euphrase Kezilahabi. Tumefanya uteuzi wa kazi mbili za Shaaban Robert na mbili za Kezilahabi ili kupata kazi zinazosadifu matumizi ya ukiukaji wa kaida zilizoandikwa kabla na kipindi cha usasabaadaye katika fasihi ya Kiswahili. Kazi za Shaaban Robert zilizoteuliwa zimewakilisha kipindi kabla ya usasabaadaye na za Kezilahabi zimewakilisha kipindi cha usasabaadaye katika riwaya ya Kiswahili. Tumechagua riwaya zilizoandikwa katika vipindi hivyo tofauti ili kuchunguza jinsi ukiukaji wa kaida kama kipengele cha uhalisiamazingaombwe ulivyotumika katika nyakati tofauti katika historia ya riwaya ya Kiswahili. Hii ni kwa sababu suala au tukio fulani linaweza kuonekana la ukiukaji wa kaida au la kawaida kulingana na mabadiliko yanayotokea katika jamii uhusika. Mabadiliko hayo yanaweza kusababishwa na miingiliano ya jamii kiutamaduni pamoja na maendeleo ya sayansi na teknolojia. Riwaya za *Adili na Nduguze* na *Kusadikika* za Shaaban Robert zimeteuliwa kwa sababu ndizo riwaya zake zilizosheheni matumizi mengi ya ukiukaji wa kaida zenye sifa za uchawi na mazingaombwe zaidi ya riwaya zake zilizosalia; Ilihali riwaya za *Nagona* na *Mzingile* licha ya kusheheni matumizi mengi ya ukiukaji wa kaida lakini ndizo riwaya za Kezilahabi zilizoandikwa kipindi cha usasabaadaye katika fasihi ya Kiswahili. Makala imejikita katika kuchunguza ukiukaji wa kaida za mahali au mazingira, ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu, ukiukaji wa kaida za kimawasiliano kwa kutumia lugha kati ya binadamu na viumbe wengine na ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo.

Maneno Muhimu: Mazingira Asilia, Uhalisiamazingaombwe, Usasabaadaye

Utangulizi

Kumekuwa na mawazo yanayokinzana kati ya wataalamu mbalimbali wa kazi za fasihi kuhusu mchango wa mazingira asilia ya mtunzi katika uundaji wa kazi ya fasihi. Wako wanaoshikilia kuwa utungo wa kazi ya fasihi ni dunia ya kubuni inayojitegemea na inayojitosheleza yenyewe bila kuhusishwa na jambo lolote lile katika ulimwengu wetu huu wa kawaida; na wako wanaosisitiza kuwa mazingira yaliyomlea na kumkuza mtunzi huchangia kwa kiwango kikubwa katika utunzi wake wa kazi ya fasihi.

Barthes (1967) na Syambo na Mazrui (1992) ni miongoni mwa wale wanaodai kuwa mawazo ya mwandishi, wasifu wake pamoja na mazingira yake ya kijamii, kidini, kisiasa na hata ya kitamaduni hayana mchango wowote katika kuifahamu na kuihakiki kazi yake. Wanasisitiza kuwa mwandishi habuni kitu kipya bali fasihi ni nyenzo tu ya kupitishia historia ambayo tayari ipo. Maoni yao ni kuwa utungo wa kazi ya fasihi utazamwe kama dunia ya kubuni inayojitosheleza yenyewe bila ya kuhusishwa na jambo lolote la dunia yetu hii. Katika kuchunguza mahusiano ya mtunzi na nafsi yake basi, maswali yahasuyo mtunzi, jumua ambayo utungo huo umetokana nayo, hadhira iliyodhamiriwa,

tungo nyingine za wakati huo, yote si muhimu. Kwa maoni yao, mandhari, wahusika na hata matukio katika kazi za kubuni yasihusishwe na hali ilivyo katika jamii.

Hirsch (1967), Mohamed (1995) na Senkoro (1995) ni miongoni mwa wanakubaliana na wazo kuwa mazingira yaliyomlea na kumkuza mtunzi huchangia kwa kiwango kikubwa katika utunzi wake. Wanasisitiza kuwa hakuna ubunaji ambao hautegemei mambo yaliyomo kwenye uzoefu na tajriba zetu au za jamii zetu. Ubunaji hautokani na hali tupu (ombwe), bali unatokana na hali halisi, hali ya mambo ambayo msanii ameyaona, ameyasikia au ameyasoma pahali. Kwa kutumia kipawa chake cha kubuni msanii atayafinyanga upya mambo hayo ili kuunda umbo la kisanaa. Wazo lao la msingi ni kuwa ubunifu unatokana na uhalisia wa mazingira yaliyomzaa na kumlea msanii. Kwa hiyo ubunifu ni uwezo wa kuunda dunia mpya kutokana na dunia tuliyomo, ni uwezo wa kuanzisha kitu ambacho hakipo kabisa kutokana na kitu ambacho tayari kipo. Kwa mawazo hayo, fasihi ni ubunaji wa kazi ya binadamu (anayetokana na jamii fulani), inayoakisi au yenye kuiga uhalisi unakubaliana na wakati, mazingira na mfumo wa jamii husika. Kwa hiyo kazi bora ya fasihi ni ile inayohusiana na utamaduni, siasa, dini, elimu na saikolojia pamoja na jinsi mtunzi aonavyo mambo mbalimbali ya nje na ya ndani ya nafsi yake pamoja na nguvu zote zisizoonekana kama miungu, malaika na mashetani, ambazo ziko nje ya uwezo wa kawaida wa binadamu.

Makala haya, kwa kutumia riwaya teule za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi, yamekusudia kuthibitisha iwapo mazingira asilia ya mtunzi yana mchango wowote katika matumizi ya ukiukaji wa kaida za uhalisia kama kipengele cha uhalisiamazingaombwe katika riwaya za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi. Ili kutimiza lengo hilo matumizi ya ukiukaji wa kaida za uhalisia yaliyomo katika riwaya teule za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi yamebainishwa na kuchunguzwa uwepo wake katika mazingira asilia ya watunzi hao.

Nadharia ya Uhalisiamazingaombwe

Nadharia ya uhalisiamazingaombwe iliasisiwa na mchoraji na mpiga picha wa Kijerumani Franz Roh mwaka 1925. Roh alitumia dhana hii akirejelea mtindo wa uchoraji uliojulikana kwa Kijerumani kama 'Neuer Sachlichkeit' au 'the new objectivity' kwa Kiingereza kama kibadala cha uhalisiafifi 'surrealism' ya Andre' Breton. Roh alitambulisha uhalisiamazingaombwe kama picha au sanamu iliyochorwa au kutengenezwa kwa umakini mkubwa na kwa uwazi wa pekee ikisawiri uasilia wa uchawi na mazingaombwe katika ulimwengu halisi. Wakati huo huo ikitafsiri uajabu wa watu katika ulimwengu wa sayansi na ufundi au teknolojia ya kisasa.

Uhalisiamazingaombwe baadaye ulitumiwa kuelezea mambo ya ajabuajabu yanayosawiri uhalisia na wachoraji wa Amerika Kusini kama vile: Ivan Albright, Paulo Cadmus na George Tooker kati ya miaka ya 1940 na 1950. Miongoni mwa waandishi wa fasihi walioambukizwa na sanaa hii ya uchoraji wa Wajerumani ni pamoja na Massimo Bentempelli wa Itali, Hubert Lampo wa Ubelgiji na Arturo Uslar-Pietri wa Venezuela. Leal (2009) anasema kuwa Pietri ni miongoni mwa walioanza kutumia neno 'realismo magico' yaani uhalisiamazingaombwe mwaka 1948.

Bowes (2004) akiandika juu ya uhalisiamazingaombwe anasema, fasihi na sanaa ya uhalisiamazingaombwe ambayo kisemantiki inaonekana kuwa na maana inayokinzana (uhalisia na mazingaombwe) hueleza mambo ya kweli, halisi, yanayoonekana na kugusika na wakati huo huo huingiza ushetani, umizimu na mazingaombwe katika mazingira halisia. Anasema kuwa ukawaida au kuzoeleka kwa mizungu ya uchawi na mazingaombwe hutokana na matokeo au kutokea kwake katika vitu vinavyoonekana na kugusika, vinavyokubalika na kupokelewa kama hali ya kila siku, ya kawaida na iliyozeleka bila kutiliwa shaka lolote.

Roh anasema kuwa uhalisiamazingaombwe unalenga vitu halisi na uhakika wa kuwepo na kuishi kwa vitu au viumbe hivyo katika ulimwengu halisi. Kwa mujibu wa Franz Roh, nadharia ya uhalisiamazingaombwe hutumika katika sanaa kusawiri matukio ya ajabu na miujiza iliyomo katika mazingira halisi na inayotokana na uzoefu wa maisha ya watu katika jamii husika. Hayo maelezo yanakubaliana na mawazo ya Amaryll katika Michelle (1993) anayesema kuwa, "Uhalisiamazingaombwe una mitazamo miwili inayokinzana na kukubaliana. Mtazamo mmoja ni ule

wenye msingi wa uhalisi (ukweli jinsi unavyoonekana) na wa pili una msingi wake katika imani kuwa mazingaombwe ni kiungo muhimu cha ulimwengu wa kila siku (wa kawaida).

Hegerfeldt (2005) akichunguza jinsi mtu mmoja mmoja na jamii mbalimbali wanavyoingalia dunia, anasema waandishi wa kimazingaombwe wanadhihirisha jinsi uhalisia na sayansi pekee zisivyoweza kueleza uhalisia wa maisha ya mwanadamu. Anasema uhalisiamazingaombwe husisitiza uhalisia wa kazi za ubunifu kwa kutumia mbinu mbalimbali ambazo msingi wake uko katika ukiukaji wa kaida za isimu ya lugha na mantiki zaidi ya ukiushi wa utanzu. Mifano ya mbinu hizo ni pamoja na uhalisishaji wa sitiri, ambapo maana ya kisitiri hugeuzwa katika maana yake hasa, halisi na ya kawaida. Mbinu nyingine ni majina dhahania ambayo yanaweza kuchukua hali ya kuishi na kutendewa kama viumbe hai. Zaidi ya yote ni uhalisishaji wa kisaikolojia ambapo viumbe vya kufikirika kama mizimu, majini na mashetani hupeva urazini na kuishi na kutenda matendo sawa na watu wa kawaida kana kwamba ni watu halisi.

Zamora (2005) akiunganisha mawazo ya Roh, na wahakiki wa baadaye anasema kwa ujumla, uhalisiamazingaombwe hutambulishwa kwa sifa yake ya kuunda maana ya kimazingaombwe kwa kuangalia vitu vya kawaida kwa namna isiyo ya kawaida. Nadharia ya uhalisiamazingaombwe iliteuliwa kwa sababu mihimili yake inatosheleza kuchambua riwaya zinazohakikiwa katika makala haya.

Dhana ya ukiukaji wa kaida

Ili kueleza maana ya ukiukaji wa kaida mifano ya baadhi ya mambo ambayo si rahisi kutokea katika uhalisia wa maisha imerejelewa. Katika maisha halisi ni ajabu kwa umbali wa kilomita milioni moja kuonekana mfupi sawa na umbali wa mita tano. Ni muujiza mtu kuingia na kutoka ndani ya nyumba kupitia sakafu inayopasuka na kutoweka ghafla bila kujulikana alikopitia. Ni muujiza kwa wanyama kama fisi, ng'ombe na viumbe wa kufikirika kama majini, malaika na mashetani kuwasiliana na binadamu kwa kutumia lugha ya kutamkwa. Pia ni muujiza vile vile kufa na kuishi kwa wakati huo huo au kuwa macho na kuwa usingizini kwa wakati mmoja au mtu mmoja kuwa na miaka mia mbili na kuwa na miaka sifuri kwa wakati mmoja (Masamba na Wenzake, 1999: 1; Matinde, 2012; J.S. Mdee, Njogu, Shafi, A, 2011; Biblia Takatifu: Mhubiri 9: 5; Freud, 1965; Farady, 1972). Katika ukiukaji wa kaida mambo yote hayo yaliyotajwa hapo juu yanawezekana. Kwa hivyo ukiukaji wa kaida unaweza kuelezwa kuwa ni kitendo cha kufuta au kuondoa vikwazo au vizuizi vyote vya uhalisia au vya uasilia vinavyofanya jambo kutofanyika kwa sababu ya uhalisia au uasilia wake (Maggati, 2022).

Wahusika katika riwaya zinazotumia mbinu ya ukiukaji wa kaida wana tabia ya kuvunja kanuni za hali ya kuwako. Hii ina maana kuwa baadhi ya wahusika wanaopatikana katika kazi zenye ukiukaji wa kaida ni vigumu kutambulishwa kwa kiwango fulani na uhalisia (Wamitila 2003).

Aina za ukiukaji wa kaida zinayochunguzwa kutoka riwaya teule ni: ukiukaji wa kaida za mahali au mazingira, za mbali na karibu, kaida za kimawasiliano kati ya binadamu na viumbe wengine na ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo.

Ukiukaji wa Kaida za Mahali au Mazingira

Ukiukaji wa kaida za mahali au mazingira ni namna ya kufuta vizuizi au vikwazo vinavyoweza kusababisha mahali au mazingira fulani kutoingilika, kutoonekana au kutofikika (Mesaki, 1993). Mathani Mpalanzi (2018) akidhibitisha uwezo wa wachawi kuingia mahali popote, anasema:

Wachawi wanatumia mbinu nyingi za kifantasia. Uchawi ni amali inayoweza kumfanya mtu kusafiri umbali mrefu, **kuingia pasipoingilika kwa hali ya kawaida** kwa kutumia pembe na mgwisho mweusi (msisitizo ni wetu).

Katika riwaya ya *Adili na Nduguze*, Shaaban Robert anatomia ukiukaji wa kaida ya mahali au mazingira kwa kumtumia jini, Huria binti Kisasi. Huria akiwa katika umbo la msichana mzuri anaelekeza kidole cha shahada chini mara moja ardhi inapasuka anaingia ndani yake. Alipokwishajitia ndani ardhi inajifunga sawia na hakuonekana tena (*Adili na Nduguze*, uk. 18). Pia Huria anaingia kwa Adili ili kumwadhibu kwa sababu Adili hakuwaadhibu manyani kwa kupitia sakafu inayopasuka na kutoweka ghafla bila kujulikana alikopitia (*Adili na Nduguze*, uk. 47).

Hii ina maana kuwa katika ukiukaji wa kaida za mahali au mazingira mhusika anaweza kuona na kufahamu matukio yanayotokea sehemu fulani hata bila kuwepo mahali hapo au kuingia mahali popote bila kizuizi chochote. Hapa Huria anavunja kaida mbili za mahali: Ni muujiza ardhi kupasuka kwa mtu kuelekeza tu kidole chini bila kuguswa au kutumia kifaa chochote kuchimbia ardhi hiyo. Pia mtu akifukiwa ardhini si rahisi kuendelea kuishi. Mambo hayo ni miujiza kutokea katika uhalisia (Mesaki, 1993). Hii ndiyo maana Adili alipoona matendo hayo ya Huria alihitimisha kuwa hakuwa binadamu bali jini (*Adili na Nduguze*, uk. 18).

Hii inadhihirisha kuwa katika uandishi unaotumia ukiukaji wa kaida ya mahali au mazingira, vizuizi vyote vya mahali vinavunjwa na mambo yasiyowezekana katika uhalisia yanafanyika kwa urahisi na kwa wepesi wa kushangaza. Katika ukiukaji wa kaida ya mahali mhusika anaweza kusafiri ndani ya ardhi na kuingia popote hata bila njia rasmi anayopitia kujulikana. Shaaban Robert anathibitisha hili katika riwaya ya *Kusadikika* kwa kumtumia Amini, mjumbe wa Ardhi. Anasema:

Amini alishuka katika ardhi kwa msaada uliopatikana kwa hila kwa mangera, ndege wakubwa kabisa walishao katika ardhi lakini walalao Kusadikika. Wakati wa kwenda chini Amini alijifunga bila ya kujulikana juu ya paja la mangera aliyekuwa amelala fofofu usiku. Kulipokucha ndege huyo aliamka akaruka mpaka chini (*Kusadikika*, uk. 40- 41).

Kitendo cha Amini kusafiri kwa kumtumia ndege kwenda ardhini ni muujiza kutokea katika uhalisia. Hii ni kwa sababu hata ndege mwenyewe kuruka na kuingia ardhini ni muujiza. Hata hivyo ukiukaji huu wa kaida ya mahali au mazingira ni hali ya kawaida kwa sababu katika ukiukaji wenyewe, yale yanayoonekana kutowezekana katika uhalisia ni ya kawaida na wala hadhira haitilii shaka utokeaji wake (Flores, 1988).

Shaaban Robert ametumia sana viumbe ndege katika uandishi wake hasa kama njia ya usafiri unaoambatana na wokovu katika shida. Kwa mfano, katika *Adili na Nduguze*, amemtumia Huria jini ambaye alijibadilisha ndege na kumwokoa Adili alipotumbukizwa baharini na ndugu zake. Ndege huyo aliyemwokoa baharini alimsafirisha mpaka kwa Kisasi mfalme wa majini.

Mwandishi alitumia ndege viumbe hapa kama kiwakilishi cha usafiri wa ndege Ulaya (eropeni). Usafiri huo haukuwa dhahiri sana kwa nchi ya Tanganyika iliyokuwa inakaribia kujitawala lakini haikujiandaa kwa bandari wala viwanja vya ndege. Hivyo lengo lake lilikuwa kwamba maandalizi ya mambo mazuri yanayotarajiwa ni vyema kufanyika mbele kabla ya tukio lenyewe. Anasema:

Ukitaka biashara ya vitabu isitawi watu hawana budi kufunzwa kusoma kwanza. Kusoma kusipotangulia vitabu vizuri vitaonekana vibaya. Kabla ya kujenga msikiti watu lazima wafunzwe utukufu wa dini mbele. Bila ya hivyo msikiti mtakatifu utakuwa kama mkahawa mchafu tu. Kadhalika mfano, kama nchi haina bandari ya namna yoyote, haiwezi kutazamia kufikiwa na vyombo. Kila azimio katika maisha hutaka neno fulani kufanyizwa mbele ili kuyashawishi maendeleo yake (*Kusadikika*, uk. 43).

Kezilahabi ametumia ukiukaji wa kaida za mahali au mazingira katika riwaya ya *Nagona* kwa kutumia milango inayofunguka na kujifunga yenyewe wakati wasaka paa walipokuwa wakiingia na kutoka katika ngome ya mfalme aliyemtunza paa katika himaya yake. Mwandishi anasema:

Tulitembea kuelekea langoni. Lango lilikuwa la chuma cha pua. ...Tulipolikaribia lilifunguka lenyewe. ...Tulipoingia tu lango lilijifunga lenyewe nyuma yetu (*Nagona*, uk. 29).

Kitendo cha milango kufunguka na kufunga yenyewe bila kuguswa na mtu ni ukiukaji wa kaida ya mahali. Hii ni kwa sababu katika hali ya kawaida inatarajiwa ili mlango ufunguke usukumwe au ufunguliwe kwa kutumia ufunguo.

Kezilahabi kama msanii fuatishi, ametumia ukiukaji wa kaida ya mahali kwa namna inayofanana na Shaaban Robert kwa kiasi fulani. Wakati Shaaban Robert anapomtumia Huria kuelekeza kidole cha shahada chini na hivyo ardhi kupasuka na kuingia ndani, Kezilahabi anatumia milango inayofunguka na kufunga yenyewe bila kuguswa na mtu yeyote.

Shaaban Robert ametumia sana ukiukaji wa kaida ya mahali au mazingira hasa kwa kuwatumia majini kutokana na athari za mazingira yake asilia. Katika mazingira ya pwani alikozaliwa majini yana uwezo wa kuingia popote bila kizuizi chochote. Kwa mfano yanaweza kuingia na kutoka ndani ya nyumba hata bila kupitia mlangoni (Maggati, 2022: 49). Kezilahabi kwa upande wake amethiriwa na maendeleo ya sayansi na teknolojia ya kisasa katika kutumia milango inayofunguka na kujifunga yenyewe wakati wasaka paa walipokuwa wakiingia na kutoka katika ngome ya mfalme aliyemtunza paa katika himaya yake (*Nagona*, uk. 29).

Matumizi haya ya milango ambayo kwa uhalisia wa maisha ya kisayansi na teknolojia ya kisasa ambapo milango kutumia umeme imetengenezwa kwa namna ya kufunguka na kufunga yenyewe kwa kukaribiwa tu na mtu kama yangetokea kipindi cha uandishi wa Shaaban Robert na katika jamii za Afrika Mashariki ya wakati huo ingehesabika kuwa ni ukiukaji wa kaida. Lakini kwa maendeleo ya sasa milango kufunguka na kufunga yenyewe ni hali ya kawaida inayoeleweka kwa watu wengi na hivyo si suala la kimazingaombwe tena. Hii ndiyo maana Hegerfeldt (2005) anasema:

Maana ya uchawi na mazingaombwe iangaliwe si kwa mwono uliotuama yaani wa Roh pekee bali kwa kutegemea utamaduni wa jamii na maendeleo yaliyofikiwa na jamii husika kwa wakati huo (tafsiri yetu).

Hii ni kwa sababu jambo au tukio fulani linaweza kuonekana kama ni la ukiukaji wa kaida au la kawaida tu kulingana na tofauti za kitamaduni, kiwakati, za kimazingira au za maendeleo ya sayansi na teknolojia ya jamii zinazohusika.

Ukiukaji wa Kaida Kati ya Mbali na Karibu

Safari (1993), anaeleza ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu kuwa ni pale ambapo umbali kati ya sehemu mbili tofauti haui kikwazo cha kushindikana kufanyika kwa jambo lililokusudiwa. Shaaban Robert katika riwaya ya *Kusadikika* kwa kumtumia Ridhaa, mjumbe wa mbinguni, anavunja mpaka kati ya mbingu na dunia. Mwandishi anasema:

Mjumbe huyu alisafiri kuelekea mbinguni ili kuyapeleleza mambo ya huko yalivyo kama alivyoamuriwa...kwa msaada wa malaika aliyesimamia mambo ya wanadamu aliweza kufika mpaka halmashauri kubwa za mbinguni (*Kusadikika*, uk. 34).

Mpaka sasa katika uhalisia hakuna ambaye amefanikiwa kufika mbinguni na kurudi na taarifa za huko (Biblia Takatifu, Mithali 30: 4). Hata hivyo, katika ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu safari kama hiyo inawezekana kwa sababu mhusika anaweza kusafiri kimawazo na kwenda popote bila kizuizi chochote.

Shaaban Robert, inawezekana, ametumia ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu kutabiri juu ya maendeleo ya sayansi na teknolojia inayoambatana na utandawazi. Hii ni kwa sababu katika utandawazi dunia inakunjwa na kuwa ndogo zaidi ya kijiji ambapo mtu anaweza kuona yote na kufika popote katika kijiji hicho kwa muda mfupi sana (Kevago, 2017; Croucher, 2004: 10). Hapa chini kumenukuliwa hotuba ya Rais wa awamu ya tatu wa Tanzania, Mheshimiwa Benjamin Mkapa aliyoitoa Desemba 5, 2003 iliyonukuliwa na Rose Haji yenye anuani: "TANZANIA: Utandawazi ni jambo la Uhakika Halikwepeki." Mkapa anasema:

...utandawazi si jambo jipya, kilicho kipya ni kasi na msamiati na istilahi yake. "Maana kiini cha utandawazi ni mahusiano ya karibu ya watu wa asili na maeneo tofauti-yawe mahusiano ya kijamii, kitamaduni, kibiashara, kiteknolojia na kadhalika." Anasema, "Wangoni walipotoka Afrika ya Kusini kuja Tanzania ilikuwa aina ya utandawazi wa enzi hizo. Tofauti ni kuwa pale ambapo walitumia miaka kufika hapa, leo unaweza kusafiri umbali huo kwa ndege kwa saa tatu tu." Rais aliendelea kufafanua: "Wamisionari wa dini zote walipotuletea imani mpya, ulikuwa utandawazi. Tofauti mojawapo ni kuwa leo wanaweza kuhubiri kwa njia ya satelaiti na televisheni dunia nzima kwa wakati mmoja, na si lazima waje mpaka Afrika." ...zamani watu walifanya biashara baina ya bara moja na jingine, wakalipana kwa kubadilishana bidhaa, na kutumia muda mwingi. Leo biashara hiyo inaendelea, lakini bidhaa zimekuwa nyingi zaidi, na zinabadilishwa kwa kasi kubwa. Sasa hivi kuna teknolojia ya biashara kwa njia ya mtandao wa intaneti. Fedha nayo peke yake ni

biashara ambapo mamilioni ya fedha yaweza kutoka pembe moja ya dunia kwenda pembe nyingine kwa sekunde chache tu. Na kinachochochea kasi hiyo ni maingiliano ya teknolojia ya kisasa. Kama utandawazi ungekuwa gari, basi teknolojia ndiyo mafuta yake.”

Hii ndiyo maana Shaaban Robert anasema kuwa ‘Mrefu’ kwa sababu ya wepesi wake anaweza kuzunguka dunia nzima kwa sekunde moja (*Adili na Nduguze*, uk. 29). Pia Ridhaa kwa msaada wa malaika amefanikiwa kufika mbinguni na kuleta habari za huko nchini Kusadikika (*Kusadikika*, uk. 34).

Hapa mwandishi anavunja kaida kati ya mbali na karibu yaani kati ya dunia na mbingu. Ridhaa anasafiri mpaka mbinguni kwa msaada wa malaika na kufanikiwa kuleta habari za huko licha ya umbali kati ya mbingu na dunia kutokukadirika. Flores (1988) anasema, “Uhalisiamazingaombwe unajumuisha uchanganyaji wa uhalisia na fantasia. Unakusudia kuunganisha na kuvunja mpaka kati ya kweli na uongo, sasa na zamani (usasa na ukale) na mbali na karibu. Kwa maana hiyo lengo la uhalisiamazingaombwe katika fasihi ni msisitizo wa umoja kati ya mazingaombwe na uhalisia. Hii inadhihirisha kuwa katika ukiukaji wa kaida mipaka yote huvunjwa na kuta zote za umbali na za mahali au za kimazingira huondolewa kabisa.

Katika mazingira asilia ya Shaaban Robert, mbali na uwepo wa majini ambao wana uwezo wa kuvunja mpaka kati ya mbali na karibu, pia kuna watu walioweza kusafiri kimiujiza na kuvunja mpaka kati ya mbali na karibu. Kwa mfano, Kibwana Jafari aliweza kusafiri kwa kutumia Ungo kwa muda mfupi kutoka Tanga hadi Kongo. Pia alikuwa na uwezo wa kuchora mstari mbele yako ardhini na kukuambia ufumbe macho kisha uruke mstari huo. Ukiruka tu huo mstari utajikuta umefika saa iyo hiyo pale ulipotaka kwenda hata kama ni mbali kiasi gani (Magati, 2022).

Shaaban Robert, kwa kumtumia Ridhaa katika riwaya ya *Kusadikika*, amevunja mpaka kati ya mbali na karibu yaani mbingu na dunia ili kuzungumzia nafasi ya dini katika kujenga namna ya maisha yatakiwavyo. Maana ya neno mbinguni ni eneo ambalo liko juu zaidi nje ya ulimwengu halisi wa kimwili, makao ya Mungu na malaika ambao ni viumbe wa kiroho walioumbwa na Mungu na mahali ambapo baadaye watakatifu wataishi (Biblia Takatifu: Zaburi 11:4; Mathayo, 6:9). Shaaban Robert kwa kusoma Kurani na Biblia anatumia maandiko matakatiifu yanayosema kuwa kuna maisha ya furaha mbinguni baada ya kufa. Maisha hayo ya raha ni kwa ajili ya watakaotenda mema hapa duniani na kwa watakaotenda mabaya yatakuwa ya huzuni (Biblia Takatifu, Luka 16).

Shaaban Robert, kwa kutumia ukiukaji wa kaida kwa kuvunja mpaka wa umbali kati ya mbingu na dunia, ameelezea imani ya kidini yenye matendo. Kuwa ili kupata maisha mema hapa duniani na baadaye mbinguni, si kukaa na kusubiri kwa imani, bali ni kutenda kazi kwa juhudi na maarifa na kwa uadilifu wote. Maelezo hayo ni kinyume kabisa na mawazo na mafundisho potofu yaliyojengwa miongoni mwa watu wengi na madhehebu ya kidini juu ya kuombewa ili kupata utajiri kimiujiza. Utajiri haupatikani kwa miujiza bali kwa kufanya kazi kwa bidii. Biblia inasema: Mawazo ya wenye bidii huuelekea utajiri tu; Bali kila mwenye pupa huuelekea uhitaji. Mwenye bidii katika kazi zake? Huyu atasimama mbele za wafalme; Hatasimama mbele za watu wasio na cheo (Mithali, 21: 5, 22: 29). Kwa hiyo kuombewa na wachungaji wa madhehebu ya kidini halafu mtu abweteke kwa kukaa kivivu bila kufanya kazi na kutegemea au kupata utajiri kimazingaombwe ni ujinga na ni kinyume na maagizo ya maandiko matakatiifu (Mithali, 13: 4, 19: 15, 20: 4, 24:30).

Kezilahabi, kwa upande, wake anatumia ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu katika riwaya ya *Nagona* pale wasaka paa walipotakiwa kuleta kiko cha mfalme alichokisahau Sibara umbali wa mwendo wa miaka saba. Kiko hicho kilitakiwa kipatikane siku hiyo jioni. Kisipopatikana wasaka paa wote wangekatwa vichwa. Mfuasi anavunja kizuizi hicho cha umbali kwa kukunjua mguu wake na mguu huo kurudi na kiko hicho kwa muda mfupi sana. Mwandishi anasema:

Mwaka jana nilienda nchi ya Sibara...Ni mwendo wa miaka saba toka hapa. Huko nilisahau kiko changu. Nakitaka kiko hicho leo jioni...Mfuasi aliuachia mguu kuelekea Kaskazini. Mguu wake mrefu ulianza kukunjuka kwa kasi. Baada ya muda mfupi alianza kuukunja kwa kasi ile ile. Kati ya vidole vya mguu huo palikuwa pamepachikwa kiko (*Nagona*, uk. 33).

Umbali wa mwendo wa miaka saba unavunjwa kwa Mfuasi kukunjua mguu wake na mguu huo kurudi na kiko cha mfalme. Kitendo cha mguu kukunjuka kwa urefu huo ni kinyume cha kanuni za kimaumbile na hata utambuzi wa mguu kuweza kupachika kiko hauelezeki kiuhalisia. Hata hivyo kiko cha mfalme kinaletwa. Mfalme anashangaa kwa sababu hata yeye naye alifahamu kuwa si rahisi kiko hicho kuletwa siku hiyo hiyo kulingana na umbali kati ya nchi yake na nchi ya Sibara.

Kezilahabi anatumia ukiukaji huu wa mpaka kati ya mbali na karibu kutaka kueleza kuwa hakuna kinachoshindikana kama mwanadamu atatumia akili yake katika kufikiri. Katika fikra makini hutokea uvumbuzi na utatuzi wa vikwazo vingi. Anasema kuwa huu ndio mguu uendao mbali kwenye fikra na uzamapo haurudi bila wazo (*Nagona*, uk. 28).

Shaaban Robert anatumia ukiukaji mwingine wa kaida kati ya mbali na karibu kwa kumtumia Auni mjumbe wa Magharibi katika riwaya ya *Kusadikika*. Auni anatumikia katika mkondo wa mto uliokuwa ukikimbia kwa nguvu na kwa kasi kama umeme. Kwa kasi ya maji ya mto huo Auni alitumia masaa kumi badala ya miaka kumi kama angekuwa anatembea kwa miguu kufika nchi ya Iktisadi. Mto huo uliitwa Maangamizi ya Matumizi, mto mmoja katika mito ya uharibifu mkubwa na yenye nguvu nyingi kabisa duniani (*Kusadikika*, uk. 31).

Katika maisha ya kawaida na kulingana na maumbile ya binadamu mtu kutumbukia katika mto wenye kasi kiasi hicho na kutoka salama ni muujiza wa pekee. Kwa sababu kasi ya mto huo ni kubwa kuliko mwendo wa kawaida wa ndege Ulaya (eroplani). Hata hivyo katika ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu hali hiyo inawezekana. Mwandishi ametumia ukiukaji huu wa kaida kati ya mbali na karibu ili kuelezea uharibifu na maangamizi makubwa yaletwayo na matumizi mabaya ya rasilimali za nchi au za mtu binafsi. Anasema:

Watu watumiao mali zao kwa ubadhirifu husemwa kuwa wametumbukia katika maangamizi ya matumizi. Mwisho watu hao huvunjwavunjwa katika maanguko ya umaskini, yaani: njaa, kiu na uchi. Watu watumiao mali zao kwa uangalifu huyaepa maanguko ya umaskini... Hazina kubwa kufanywa kwa kukusanya senti moja moja kama safari ndefu ifanywavyo kwa mwendo wa hatua moja moja... Ujinga wa matumizi yetu hututenga na hazina zetu, na uvivu wa kunyanyua hatua zetu hutuchelewesha nyuma siku zote. Mtu yeyote asiyelitunza pato lake dogo hawezi kuwa tajiri, na yeyote asiyejali kwenda hatua moja mbele huwa mzigo mzito kwa wasafiri wenziwe (*Kusadikika*, uk. 32).

Shaaban Robert anaonekana kukerwa sana na tabia ya matumizi mabaya ya mali na uvivu uliokithiri katika jamii hasa katika jamii yake ya watu wa pwani. Anafananisha matumizi mabaya ya mali pamoja na uvivu na mto wa uharibifu na maangamizi ambao mtu akitumbukia huvunjwavunjwa na kuangamia katika maanguko ya umaskini, yaani, njaa, kiu na uchi. Anataja baadhi ya matumizi ya kijinga yanayomaliza mali ambayo ni pamoja na: Ngoma na tafrija za kufukarisha, kuo na kuachana kila siku, kuo wanawake wengi, kuzaa watoto wengi na kutowasomesha ipasavyo. Katika jamii ya Shaaban Robert kuna sherehe ya kutoa kafara kwa majini yanayofanyika Chumbagama na Kijibweni kila mwaka (Maggati, 2022:53). Katika sherehe hizo karibu nusu ya chakula chote kilichovunwa kwa mwaka husika hutumika katika sherehe hizo za siku moja.

Ukiukaji wa Kaida za Kimawasiliano Kati ya Binadamu na Viumbe Wengine

Mdee na Wenzake (2011) wanaeleza mawasiliano kuwa ni kupashana habari au kubadilishana ujumbe baina ya wawasilianaji kama vile mtu na mtu au mtu na kikundi cha watu. Wanaendelea kueleza kuwa viumbe wengine kama wanyama nao huwasiliana ingawa mawasiliano yao yanahusisha ishara na sauti tofauti na binadamu ambaye hutumia lugha katika mawasiliano. Mawazo hayo ni sawa na maoni ya Sapir (1921: 2) anayesema kuwa:

Lugha ni njia ya mawasiliano ambayo ni maalumu kwa wanadamu tu tofauti na silika ambayo hutumiwa kuwasilisha mawazo, hisia na matakwa kwa kutumia ishara ambazo hutolewa kwa hiyari.

Lugha ya binadamu, tofauti na mawasiliano ya wanyama, inajitokeza katika viwango viwili: Sauti na maana. Viwango hivyo huunganishwa ili kupata neno lenye maana tofauti, kwa mfano, fonimu, maneno na sentensi. Kinyume chake, mawasiliano ya wanyama hayawezi kuchanganuliwa kwa

kuanzia kipashio kidogo hadi kikubwa. Hii ni kwa sababu namna ya mawasiliano yanayotumia lugha ya kutamkwa hutumiwa na binadamu pekee na ni jamii zao ndizo zinazoteua na kuyapa maneno maana wayatakayo na jinsi gani miundo ya lugha zao iwe (Massamba, 1999).

Wanyama na viumbe wengine kama majini, malaika na ndege kutumia lugha ya kutamkwa na kuwasiliana na wanadamu kwa kutumia lugha bila utata wowote ni ukiukaji wa kaida ya kimawasiliano kati ya binadamu na viumbe hao. Kwa sababu si jambo la kawaida kwa viumbe kama wanyama kuwasiliana na binadamu kwa kutumia lugha, hivyo inapotokea mnyama kama simba kuingea na binadamu tukio kama hilo ni la ajabu na si jambo la kawaida.

Katika riwaya ya *Adili na Nduguze*, Huria na wazazi wake, yaani Kisasi mfalme wa majini na malkia Mjeledi wanawasiliana na Adili bila kizuizi chochote. Mwandishi anasema:

Adili...alijibu. Deni langu limekwisha lipwa lote. Niliokoa maisha ya binti yako naye ameokoa yangu. Hapana deni tena kati yetu...Malkia wa majini alitabasamu akasema, ... Wema wako ulikuwa asilia, nawe ulitangulia kuutenda; wa binti yangu ulikuwa wa kuigiza, naye ameutenda nyuma. Asili ya uigaji ni vitu mbalimbali. Havilinganiki wala havitalinganika milele (*Adili na Nduguze*, uk.36).

Hapa Adili anazungumza na majini kama binadamu wenzake bila kizuizi chochote cha tofauti ya lugha kati ya binadamu na majini. Mwandishi amevunja kaida za kimawasiliano kati ya binadamu na majini ili kuelezea faida ya matendo mema. Anasisitiza kuwa huruma na matendo mema yanayotendwa bila kutarajia faida yoyote kwa mtendewa ni bora zaidi na faida yake itapatikana siku isiyotarajiwa lakini kwa wakati sahihi. Pia tendo jema linalotendwa kwanza ni la thamani kubwa na halilipiki lote kwa sababu gharama yake haikadiriki. Kwa mfano, hata mtu awe na uwezo kiasi gani hawezi kulipia gharama ya malezi na makuzi aliyopata kwa wazazi wake na kusema kuwa amelipia gharama yote ya yale aliyotendewa na wazazi wake.

Faida kubwa ya kutumia njia hii katika kazi za fasihi ni kuwa mwandishi anaweza kumtumia mhusika kufanya lolote atakalo na kuwasiliana na mtu au kiumbe kingine chochote bila pingamizi lolote. Kwa mfano, katika riwaya ya *Kusadikika*, Ridhaa mjumbe wa mbinguni baada ya kufika mbinguni kwa msaada wa malaika, licha ya lugha ya mbinguni kutojulikana, anafanikiwa kuleta ujumbe wa mambo ya mbinguni nchini Kusadikika. Pia shetani anafanikiwa kunyemelea halmashauri mbili za mbinguni na kufanikiwa kueneza umbea wa siri za mbinguni nchini Kusadikika (*Kusadikika*, uk. 36-37).

Shaaban Robert, kwa kuwatumia majini kuwasiliana na wanadamu, ameathiriwa na mazingira asilia ya pwani yaani mkoani Tanga alikozaliwa. Katika jamii ya Shaaban Robert kuishi, kuingea, kuoa, na hata kuwafuga majini ni suala la kawaida. Kwa mfano, Jafari Kibwana kaka yake Shaaban Robert alikuwa anaongea na kuwasiliana na majini kama mtu anavyoweza kuzungumza na rafiki au watumishi wake bila kizuizi chochote cha lugha ya mawasiliano (Maggati, 2022).

Kezilahabi naye ametumia ukiukaji wa kaida za kimawasiliano kati ya wanyama na wanadamu katika riwaya zake teule. Kwa mfano, katika riwaya ya *Mzingile* Msimuliaji pamoja na mwenzake (mkewe) walipowaona watoto wawili wanaong'ara kama wao juu ya mlima waliamua kwenda kuwaona, ndipo pundamilia na simba walipojitolea kuwapeleka. Mwandishi anasema:

Nitakupeleka,” pundamilia alisema. “Na mimi nitakupeleka,” Simba alimwambia mwenzangu. “Na tufanye mashindano, tuone nani atafika kwanza pale kileleni,” pundamilia alitoa wazo. Tulipanda juu ya migongo yao, na mara walianza kukimbia kuelekea kileleni (*Mzingile*, uk. 126).

Si rahisi na ni ajabu kutokea katika uhalisia wanyama kama simba na pundamilia kuzungumza na binadamu na hata kuwasiliana wenyewe kwa wenyewe kwa kutumia lugha ya kutamkwa kama inavyotumiwa na binadamu. Suala kama hilo linapotokea linakuwa la ukiukaji wa kaida za kimawasiliano. Hii ni kwa sababu kuna tofauti baina ya lugha ya wanadamu na mawasiliano ya wanyama. Massamba (1999) anasema kuwa ni wanadamu pekee ndio watumiaio lugha na ni jamii zao ndizo zinazoteua na kuyapa maneno maana wayatakayo na jinsi gani miundo ya lugha zao iwe. Lugha za wanadamu zina tofauti za msingi dhidi ya njia zingine za mawasiliano za viumbe wengine.

Inapotokea wanyama kuzungumza na kuelewana na wanadamu ni muujiza na ni jambo la kushangaza ambalo ni kinyume na uhalisia. Pinker (1994: 334) anashadidia ili anapozungumzia utabaka wa lugha kwa kusema:

Mfumo wa mawasiliano ya viumbe wasio wanadamu yana muundo wa aina tatu: Milio yenye ukomo...ishara za kianolojia zenye kuendelea ambazo zinaonesha namna ya hali ilivyo...au seti isiyo na utaratibu ya mabadiliko ya mada...Wakati lugha ya mwanadamu zina muundo tofauti kabisa ambapo tabia ya mfumo wa muungano uitwao sarufi huifanya lugha ya mwanadamu kuwa iso ukomo... enye kuherufika... na kutungika.

Matinde (2012) anasisitiza kuwa, lugha ya binadamu ina uwili kutokana na kujitokeza katika viwango vya sauti na maana. Katika sauti: mofu, fonimu na leksimu huunganishwa ili kupata neno lenye maana tofauti. Kinyume chake mawasiliano ya wanyama hayawezi kuchanganuliwa kwa kuanzia kipashio kidogo hadi kikubwa. Lugha ya wanadamu hufungamana na utamaduni wa jamii husika na hurithishwa kizazi hadi kizazi kutegemea utamaduni na mazingira yaliyomlea na kumkuza mtu husika. Mtoto yeyote ana uwezo wa kuzungumza lugha yoyote kutegemea mazingira alimokulia tofauti na wanyama ambao huzaliwa na mlio ambao hauwezi kuathiriwa na utamaduni na mazingira. Kwa mfano, ng'ombe na mbuzi hata wakikaa pamoja kwa muda mrefu kiasi gani hakuna atakayeathiriwa na sauti ya mwenzake (Mdee, 2001; Chully, 2017). Hii ndiyo maana inapotokea simba na pundamilia kuzungumza lugha ya binadamu na kujadiliana wenyewe na pia kuzungumza na wanadamu katika riwaya ya *Mzingile* inakuwa ni kinyume cha kaida za mawasiliano yanayotumia lugha ya kutamkwa.

Kezilahabi inawezekana kwa kutumia ukiukaji wa kaida za kimawasiliano kati ya wanadamu na viumbe wengine ameathiriwa zaidi na maandiko ya Biblia pamoja na mazingira asilia ya kwao Ukerewe. Kwa mfano katika kitabu cha Hesabu 22: 28-30 Biblia inasema:

Bwana akakifunua kinywa cha yule punda, naye akamwambia Balaamu, "Nimekutenda nini, hata ukanipiga mara tatu hizi? Balaamu akamwambia punda; "Kwa sababu umenidhihaki; laiti ningekuwa na upanga mkononi ningekuua sasa hivi". Yule punda akamwambia Balaamu, Je! Mimi si punda wako, nawe umenipanda maisha yako yote hata leo? Nimezoea kukutenda hayo? Akasema, La!

Balaamu hapa anaongea na punda kama mtu anayehojiana na binadamu mwenzake. Pia kwa Wakerewe, jamii asilia ya Kezilahabi, zaidi ya kumtukua na kumheshimu chatu, nyoka asiyeuawa na anayehesabika miongoni mwa mizimu ya Wakerewe, wanaamini kuwa wachawi wana uwezo wa kuwazoosha wanyama kama ng'ombe, mamba, paka pia na ndege kama bundi na kuwatumia kwa shughuli za kichawi. Kwa mfano, ng'ombe anatumiwa na wachawi wa Kikerewe kama chombo cha usafiri usiku wanapokwenda katika shughuli zao za kichawi. Pia mamba anaweza kutumwa na kumkamata mtu na kumsafirisha salama ndani ya maji mpaka kwa mchawi aliyemtuma (Maggati, 2022: 66).

Ukiukaji wa Kaida Kati ya Uhai na Kifo

Ili kuelewa vizuri juu ya ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo ni vyema maana ya uhai na kifo ikawekwa bayana. Katika kueleza maana ya uhai na kifo maelezo ya uumbaji wa mwanadamu kutoka katika Biblia yamerejelewa. Mwanadamu ameumbwa kwa muunganiko kati ya mavumbi ya ardhi na pumzi ya uhai. Biblia inasema, Bwana Mungu akamfanya mtu kwa mavumbi ya ardhi, akampulizia puani pumzi ya uhai, mtu akawa nafsi hai (Mwanzo, 2:7).

Kwa hiyo, nafsi hai au uhai wa mwanadamu ni muunganiko wa mavumbi ya ardhi na pumzi ya uhai (mavumbi ya ardhi+ pumzi ya uhai= nafsi hai). Kwa mantiki hiyo uhai unaweza kuelezwa kuwa ni muunganiko wa mavumbi ya ardhi yaani mwili au kiwiliwili na pumzi ya uhai (Mwanzo, 6: 17, 7:15; Ayubu, 33: 4). Kinyume chake kifo kinaweza kuelezwa kuwa ni mavumbi ya ardhi au mwili kutoa pumzi ya uhai. Kifo kwa maana hiyo ni kitendo cha kutenganishwa kwa mavumbi na pumzi ya uhai. Mwanadamu anapokufa pumzi ya uhai humtoka na huacha kuishi na kuwa mfu kwa hiyo hawezi kufanya kitu chochote wala kuwasiliana na walio hai (Zaburi, 104: 29, 146: 4; Mhubiri, 3: 19, 9: 5,10).

Peter (1974) anaeleza kifo kuwa ni hali ya mifumo yote ya mwili kwa muda zaidi ya masaa ishirini na nne kuacha kufanya kazi kama kupumua, kuhisi, kujongea, mapigo ya moyo kutoendelea hata kwa kusaidiwa kwa mashine au madawa ya kuhamasisha. Tofauti na maoni hayo juu ya uhai na kifo, Mbiti (1969) alifanya uchunguzi jinsi suala la uhai na kifo linavyoelezwa au linavyofahamika katika jamii mbalimbali za Kiafrika.

Mbiti aligundua katika utafiti huo kuwa katika jamii nyingi za Kiafrika, watu waliokufa karibuni kama vizazi vitano hivi wanahesabika kama watu walio katikati ya uhai na kifo hivyo amewaita wafu-hai. Hii ni kwa sababu ufu wao haujakamilika. Watu hao anasema bado wanamudu lugha mbili: lugha asilia waliyotumia wakiwa hai na lugha ya mizimu ambapo wanaelekea kuwa sehemu yake kwa sasa. Wafu-hai bado wanahesabika kama watu, hawajawa mizimu kamili. Wanaweza kurudi katika familia zao mara kwa mara na kushirikiana nao katika shughuli mbalimbali kimiujiza. Kwa sababu bado ni wanadamu wanakuwa walinzi wa familia zao na kama daraja kati ya familia zao na Mungu. Anasema kuwa wafu-hai wanatakiwa na wakati huo huo wanaogopwa. Kama familia zao ziliwajali na kuwatunza vyema wakati wa uhai wao na pia kuwafanyia mazishi ya heshima wataleta mibaraka. Kama hawakufanyiwa vizuri wataleta laana ikiwa ni pamoja na mikosi na magonjwa ya ajabuajabu. Walio hai wanapokutana nao wanaogopa kwa sababu wanaamini kuwa watu hao wamekufa tayari na hivyo kukutana nao ni ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo (Mbiti, 1969).

Kezilahabi anatumia ukiukaji huo wa kaida kati ya uhai na kifo katika riwaya ya *Mzingile* kwa kumtumia mwanamke anayefuatana na msimuliaji kwa kuonekana na kupotea kimiujiza. Mwanamke huyu anamwambia Msimuliaji kuwa mwanamke aliyekuwa akifuatana naye (yaani yeye mwenyewe) muda wote alikuwa ni mke wake. Kinachomchanganya msimuliaji ni kuwa mke wake alikuwa amekufa zamani. Iweje mke aliyekufa kujitokeza kwake na kuongea naye? Anapoulizwa na huyo mwanamke kuwa kama akimwona mke wake atamtambua? Anajibu kuwa atamwonaje? Mwanamke anamjibu kuwa ni kwa kutumia vizuri upya wa mboni zake (*Mzingile*, uk.114-115).

Kezilahabi anatumia ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo hapa ili kueleza kuwa haiwezekani kutambua mambo bila kutumia vizuri mboni au macho yetu, yaani akili zetu. Inawezekana Kezilahabi anakusudia kueleza kuwa tuna macho lakini hatuoni, tuna masikio lakini hatusikii na tuna akili lakini hatufikiri. Hivyo ili kufikia kiwango cha juu cha utambuzi ni lazima milango yote ya fahamu itumike upya na kwa umakini wa hali ya juu. Kezilahabi anasisitiza sana matumizi ya akili au fikra safi karibu katika riwaya zake zote teule. Kwa mfano, katika riwaya ya *Mzingile* anasema: “Baada ya mto hakuna kingine isipokuwa kina cha fikra safi katika upweke (*Mzingile*, uk.14). Pia katika riwaya ya *Nagona* anasema: Huu ndio mguu uendao mbali kwenye fikra na uzamapo haurudi bila wazo kuwa katika fikra makini hutokea uvumbuzi na utatuzi wa vikwazo vingi (*Nagona*, uk. 28).

Kezilahabi anasimulia katika riwaya ya *Mzingile* kisa cha kipofu anayeongea na msimuliaji akiwa safarini kutoka kwa Kizee. Kipofu anaeleza historia ya maisha yake kutoka kuzaliwa, asili ya upofu wake, kupiga marimba hadi kukanyagwa na lori lililomvusha mstari kati ya uhai na kifo. Hapo ndipo msimuliaji anapohisi kuwa anaongea na mtu aliyekufa. Mwandishi anasema:

Unajua binadamu tu waoga sana. Tunajenga majengo marefu na kuruka angani lakini tunasubiri kichaa fulani, vijidudu vidogo vya malaria, au ajali vituvushe mstari huo. Tunasindikizwa kaburini na wadudu wadogo ili kutuondolea aibu ya woga (*Mzingile*, uk.51-52).

Kudhihirisha wasiwasi wake kuwa anaongea na mfu, Msimuliaji anashtuka na kumuuliza kipofu kuwa anataka kumwambia kuwa anazungumza na mtu aliyekufa! Kipofu anamhakikishia kwa kumwambia kuwa amekuja kumshukuru, kwa sababu siku ya mazishi yake alikuwa akiwatazama wote kutoka upande mwingine. Msimuliaji ingawa alikuwa mtoto bado lakini anaelezwa na kipofu kuwa kwa ujasiri wake yeye ndiye aliyekuwa wa kwanza kutupia mchanga kaburini mwake (*Mzingile*, uk. 52).

Mawasiliano hayo kati ya mfu yaani kipofu na msimuliaji yyatagundulika kuwa kipofu alikuja kumshukuru Msimuliaji kwa sababu ya kitendo chake cha kuwa wa kwanza kutupa mchanga kaburini siku ya mazishi yake. Ingawa kipofu kwa maelezo yake anasema hakuzikwa kwa sababu alikuwa

akiwaona kutoka ng'ambo ya pili lakini kitendo cha msimuliaji kutupia mchanga kaburini mwake kilikuwa faraja kwake. Maelezo haya ya kipofu yanathibitisha mawazo ya Mbiti (1969) kuwa kama familia za wafu-hai ziliwajali na kuwatunza vyema wakati wa uhai wao na pia kuwafanyia mazishi ya heshima wataleta baraka. Kama hawakufanyiwa vizuri wataleta laana ikiwa ni pamoja na mikosi na magonjwa ya ajabuajabu. Kwa hiyo inaweza kusemwa kuwa Kezilahabi amevunja pia kaida kati ya uhai na kifo ili kujenga hofu fulani kwa watu kuwa wafu wako hai na wanawaona hivyo ni vyema kuwatendea mambo ya muhimu kama kuwasaidia kabla ya kufa pamoja na kuwafanyia mazishi ya heshima wanapokufa.

Tofauti na Shaaban Robert ambaye hakutumia ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo, Kezilahabi ametumia ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo kwa kutoka na kuingia ufuni kila wakati katika riwaya zake teule kiasi cha kufanya mpaka kati ya uhai na kifo kuwa mwembamba mno. Kezilahabi amefanya hivyo kwa kuathiriwa na mazingira yake asilia. Katika kisiwa cha Ukerewe wafu waliweza kurudi nyumbani kwao na kuongea na watu wao walio hai wakiomba maji au chakula. Wafu hao walionekana dhahiri kwa sura zao lakini walitoweka ghafla walipotaka kupewa kile walichoomba. Wengine ingawa sauti zao zilisikika lakini sura hazikuonekana. Wafu wengine walienda mbali zaidi kwa kutangaza na kubandika orodha ya majina ya wafu watakaoshiriki katika mchezo wa mpira wa miguu (Maggati, 2022). Hii inadhihirisha kuwa Kezilahabi amekusudia kutumia ukiukaji wa kaida kati ya uhai na kifo kuelezea uhalisia ambao upo katika jamii yake na kwa namna inayoeleweka kwa jamii husika.

Hitimisho

Makaia haya yamechunguza ukiukaji wa kaida katika riwaya teule za Shaaban Robert na za Euphrase Kezilahabi. Imebainika kuwa watunzi hawa wa riwaya wametumia ukiukaji wa kaida katika riwaya zao kwa kuathiriwa na mazingira yao asilia. Shaaban Robert kwa kuathiriwa na mazingira ya pwani alikozaliwa ametumia sana majini wanaoweza kuingia na kufika popote bila kizuizi chochote na kuzungumza na binadamu bila kuwepo pingamizi ya lugha kati yao. Kezilahabi kwa kuathiriwa na mazingira ya Ukerewe alikozaliwa ametumia sana wafu wanaoingiliana na watu walio hai na hivyo kuvunja mpaka kati ya uhai na kifo.

Shaaban Robert, inawezekana, ametumia ukiukaji wa kaida kati ya mbali na karibu na ya mahali au mazingira kutabiri juu ya maendeleo ya sayansi na teknolojia inayoambatana na utandawazi. Hii ni kwa sababu katika utandawazi dunia inakunjwa na kuwa ndogo zaidi ya kijiji ambapo mtu anaweza kuona yote na kufika popote katika kijiji hicho kwa muda mfupi sana. Pia kwa kuvunja mpaka wa umbali kati ya mbingu na dunia ameeleza imani ya dini yenye matendo. Anaonesha kuwa kupata maisha mema hapa duniani na baadaye mbinguni, si kukaa na kusubiri kwa imani, bali ni kutenda kazi kwa juhudi na maarifa na kwa uadilifu wote. Kezilahabi kwa upande wake ametumia ukiukaji huu wa mpaka kati ya mbali na karibu kueleza kuwa hakuna kinachoshindikana kama mwanadamu atatamia akili yake katika kufikiri. Katika fikra makini hutokea uvumbuzi na utatuzi wa vikwazo vingi.

Marejeleo

- Bloom, H. (1973). *The Anxiety of Influence*. New York: OUP.
- Bowers, M.A. (2004). *Magical Realism*. New York: Routledge.
- Bronowski, J. (1978). *Magic Science and Civilization*. New York: Columbia University Press.
- Burton, R. F. S. (1962). *Alfu Lela Ulela*, Kitabu cha 1, 2, 3 & 4. (Edwin, W. Brenn, mfasiri). Nairobi, Kenya: Longhorn.
- Chully (2017). Tofauti Kati ya Lugha ya Binadamu na Mawasiliano ya Wanyama. Kutoka internet Chullytzed.blogspot.com
- Croucher, S. L. (2003). *Globalization and Belonging: The Politics of Identity a Changing World*. Rowman & Littlefield.
- Edwin, W. (1928). *Alfu Lela Ulela*, Kitabu cha 1, 2, 3 & 4. Dar es Salaam: Longman Tanzania.
- Farady, A. (1972). *Dream Power*. London: Hodder and Stoughton.
- Flores, A. (1988). Magical Realism Strategies: The Supplement of Realism. *Twentieth Century Literature* 34 (2).
- Freud, S. (1965). *The Interpretation of Dreams*, Stachey, J. Trans. New York: Avon.

- Gromov, M. (2002). Post Modernist Element in Recent Swahili Novels. Nairobi: The Jomo Kenyatta Foundation.
- Hegerfeld, A. (2005). Contentious Contributions: Magical Realism Goes British. Pg 62-81 (found in Internet)
- Hirsch, E.D. (1967). *Validity in Interpretation*, New Haven and London: Yale University Press.
- Kevogo, A.U (2017). ‘Taswira ya Utandawazi Katika Riwaya Mpya ya Kiswahili’. Mfano wa Riwaya ya *Dunia Yao*. *Kioo cha Lugha* vol. 15 Na.1(108-126)
- Kezilahabi, E. (1990). *Nagona*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Kezilahabi, E. (1991). *Mzingile*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Khamis, S.A.M (2003). Fragmentation, Orality and Magical Realism in Kezilahabi’s Novel *Nagona*. *Nordic Journal of African Studies* 12 (1). 78-91.
- Leal, L. (2009). *Magical Realism in Spanish American*. From MR: Theory, History, Community PP. 120.
- Maggati, C. N. (2022). “Matumizi ya Uchawi na Mazingaombwe Katika Riwaya za Shaaban Robert na za Ephraim Kezilahabi”. Tasnifu ya Uzamifu: Chuo Kikuu cha Kenyatta (Haijachapishwa).
- Massamba, D.P.B. na Wenzie (1999). *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu* (SAMIKISA), Sekondari na Vyuo, Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.
- Matinde, S.R. (2012). *Dafina ya Lugha*, Isimu na Nadharia. Mwanza: Serengeti Educational Publishers (I) Ltd.
- Mbiti, J.S. (1969). African Religion and Philosophy. Kampala: East African Educational Publishers Ltd.
- Mdee, J.S, K. Njogu na A. Shafi. (2011). *Kamusi ya Kiswahili ya Karne ya 21*, Longhorn Publishers (I) Ltd Dar es Salaam Tanzania
- Mesaki, S. (1993). “Witchcraft and Witch-killings in Tanzania”. PhD Dissertation, University of Minnesota.
- Mihanjo, A. (2004). Falsafa na Usanifu wa Hoja-Kutoka Wayunani Hadi Watanzania. Salvatorian Institute of Philosophy and Theology. Morogoro: Tanzania.
- Mohamed, S.A. (1995). *Kunga za Nathari ya Kiswahili*. Riwaya, Tamthiliya na Hadithi fupi. Nairobi: East African Education Publishers.
- Mpalanzi, L. (2018). ‘Mpaka Kati ya Uganga na Uchawi: Uchunguzi Kutoka Riwaya za Kiethnografia za Kiswahili’. *Mulika Nambari* 37. Taasisi ya Taaluma za Kiswahili. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Uk 149.
- Newton, K.M. (1997). Twentieth Century Literary Theory (2nd edition). New York: St. Martina Press.
- Njogu, K. na Rocha. C (1999). *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi, JKF.
- Oxford English Dictionary (1884). United Kingdom: Oxford University Press.
- Pinker, S. (1994). *The Language Instinct*. New York. William Morrow and Company, Inc.
- Rimon, K. S. (2002). Narrative Fiction Contemporary Poetics. London: Routledge and Co. Ltd
- Robert, S. (1946). *Kufikirika*. Nairobi: Oxford University Press.
- Robert, S. (1951). *Kusadikika*. Nairobi: Evans Brothers, Kenya Ltd.
- Robert, S. (1952). *Adili na Nduguze*. London and Basingstone: Macmillan Publishers.
- Roh, F. (1925). Magic Realism: Post –Expressionism. *Magical Realism, Theory, History, Community*. Ed. Zamora and W. B. Faris. Durham: Duke University Press. Pg 15-32
- Safari, A.J. (1993). Uchawi Katika Riwaya za Kiswahili, Katika *Fasihi Uandishi na Uchapishaji*. Dar es Salaam University Press.
- Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to The Study of Speech. New York: Harcourt, Brace & Co
- Sean, B. (2010). The Death and Return of the Author: Criticism and Subjective in Barthes, Foucault, and Derrida (ed.). Edinburgh University Press.
- Senkoro, F.E.M.K. (1995). *Sanaa, Ubunifu na Jamii*, Katika *Kioo cha Lugha*, Juzuu 1, Na.2
- Syambo, B na A Mazrui. (1992). *Uchambuzi wa Fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers
- TUKI (1981). Kamusi ya Kiswahili Sanifu. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam: Oxford University Press.
- United Bible Societies. (1952). Maandiko Matakatiifu ya Mungu Yaitwayo Biblia.
- Walibora, K.W. (2010). Uhalisiamazingaombwe. Mshabaha kati ya Dunia Yao na the Tin Drum. Swahili Forum 17: 143-157.
- Wamitila, K.W. (2003). Kamusi ya Fasihi Istilahi na Nadharia. Nairobi: Focus Book.
- Zamora, P.L. and B.W. Faris (1995:191-208). *Magical Realism Theory, History Community*. London: Duke University Press.